

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347.64

ПАТРОНАТ НАД ДІТЬМИ ЯК ФОРМА ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

PATRONAGE OF THE CHILDREN AS A FORM OF PLACEMENT OF ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

Кмецінська У.В.,
аспірант

Хмельницький університет управління та права

Досліджено проблеми правового регулювання договору патронату у сімейному праві України. Наголошено на особливій меті патронату над дітьми у частині здійснення патронатним вихователем визначених законодавством завдань з виховання дитини. Окреслено проблемні аспекти реалізації положень про патронат у частині звітності патронатних вихователів та оптимізації законодавчого регулювання вибору особи патронатного вихователя.

Ключові слова: патронат, виховання, виховні завдання, дитина, договір про патронат.

Исследованы проблемы правового регулирования договора патроната в семейном праве Украины. Очерчена особая цель патроната над детьми в части осуществления патронатным воспитателем определенных законодательно заданных по воспитанию ребенка. Указаны проблемные аспекты реализации положений про патронат в части отчетности патронатных воспитателей, а также оптимизации законодательного регулирования выбора лица патронатного воспитателя.

Ключевые слова: патронат, воспитание, воспитательные задания, ребенок, договор о патронате.

The problems of legal regulation of Patronage Contract in family law of Ukraine are researched. Special purpose of patronage of the children in issues of implementation by regulatory tutor these objectives with raising a child is outlined. A historical analysis of patronage institution in Ukrainian society in XVIII century A. C. was worked out. It shows some common features of legal regulation of Patronage Institution at the last historical period and at the moment in Ukraine.

The article also includes several issues of analysis of experience of some foreign states, for instance, Republic of Belarus and Russia.

At all, the article is devoted to resolving such problems of legal regulation of patronage, as: doctrinally still no unanimous opinion on the place of the existing patronage of children in the legal system; not disclosed the specific elements that make up the legal status of participants in legal patronage of children; not analyzed institutions related with the patronage of children; were not the subject of study reporting problems patronage tutors; not offered evidence-based recommendations on optimization of legal regulation of foster individual choice educator. Sharp is also the matter of determining the legal nature of the Patronage Contract. For a long time in legal science was suggested whereby the Patronage Contract by nature not a civil law contract and it can not apply conditions of obligations. And also raise questions about the possibility of attracting foreigners to foster care.

Key words: foster care, education, educational tasks, child, agreement on patronage.

Патронат над дітьми носить характер специфічних договірних відносин, регламентованих нормами сімейного права. Водночас, у правовій системі присутні чисельні прогалини та колізії у застосуванні норм щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що зумовлює можливі зловживання майнового та іншого характеру стосовно осіб, які потребують встановлення патронату над дітьми. Судова практика також демонструє складнощі у правозастосуванні в частині нотаріального оформлення подібних договірних відносин та здійснення й адміністративно-правового супроводження контролю виконання прийнятих патронатним вихователем обов'язків. Таким чином, актуальність теми дослідження правової природи патронату обумовлена соціальними, правотворчими, правозастосовними та доктринальними чинниками.

Останнім часом інтерес до вивчення проблем правового регулювання патронату над дітьми посилюється, фрагментарно він був предметом наукових досліджень Н. А. Аблятіпової, Д. С. Прутян, О. О. Пунди, Т. М. Макійчук.

Зокрема Н. А. Аблятіповою запропоновано розуміти під патронатом надання допомоги дієздатній фізичній особі у здійсненні її прав та виконанні обов'язків, спеціальну правову категорію (специфічний вид піклування),

що існує в межах інституту опіки та піклування. Також у дисертаційній роботі було обґрунтовано позицію, що надання допомоги дієздатній фізичній особі у здійсненні її прав та виконанні обов'язків є одночасно спеціальним засобом реалізації дієздатності такої особи і засобом захисту її прав [1, с. 5-6].

У роботі Д. С. Прутян були обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення порядку встановлення опіки над малолітніми особами, які полягають, по-перше, у можливості батька чи матері вказати особу опікуна для малолітньої особи у заповіті, і, по-друге, у необхідності з'ясування у разі призначення опікуна органами опіки та піклування чи судом думки батьків малолітньої особи, які не позбавлені батьківських прав, щодо призначення певної особи опікуном їх дитини. При цьому також обґрунтовувалася теза, що отримання згоди батьків на призначення певної особи опікуном не може мати обов'язкового характеру для органу опіки та піклування чи суду. У зв'язку з цим наводяться докази на користь того, що особі доцільно призначати одного опікуна, але з можливістю призначення додаткового опікуна над її майном, як це передбачено ч. 1 ст. 74 ЦК України. Також автором дослідження було запропоновано передбачити у цивільному законодавстві України можливість відсторонення опікунів, яке за своєю правовою при-

родою, на відміну від звільнення опікуна, є мірою відповідальності і тягне за собою низку несприятливих наслідків, а саме неможливість для таких осіб бути у майбутньому усиновлювачами, опікунами, піклувальниками тощо та обов'язок відшкодувати малолітньому шкоду, завдану їхньою протиправною поведінкою [5, с. 6-7]. Аналіз зазначених наукових праць доводить, що проблематика патронату над дітьми розглядається частіше через призму діяльності опікуна або у частині встановлення опіки над майном особи. Таким чином, суто сімейно-правові та зобов'язальні питання залишаються в цілому малодослідженими.

Патронат є однією з форм покровительства. Термін «патрон» (від лат. «patronus») означає «захисник, покровитель» [4, с. 377]. Мета патронату є не тільки «покровительство» як таке, тобто протегування, захист, а передусім підтримання та сприяння нормальному природному розвитку дитини. На цьому наголошено у ст. 252 СК України (за договором про патронат дитини, що є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, вона передається у сім'ю патронатного вихователя на виховання). Право дитини жити і виховуватись у сім'ї в усі часи – одне з найважливіших її прав. Сімейне виховання дає можливість забезпечити її нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний та соціальний розвиток, дає змогу їй стати повноцінним членом суспільства. Суспільні форми виховання не можуть замінити дитині сім'ю, і це давно підтверджено практикою. «Зараз уже ніхто не сперечається, яка форма виховання дитини – сімейна чи суспільна – має першість», – зазначає З. В. Ромовська [7, с. 26]. Виховання дитини – це місія великої ваги. Україні, як і будь-якій іншій державі, потрібні не космополіти, а патріоти українського народу, патріоти своєї Батьківщини, але виховати патріота можуть лише патріоти [7, с. 297]. Особливе місце виховання у змісті сімейного життя підкреслюється і церквою. Зокрема, серед інших благ до змісту шлюбу віднесено так зване «благо нащадків». Наш сучасник, Антоніо М. Абате, зазначає: «Породження нащадків знаходить своє продовження у їхньому вихованні. І тим, і іншим...інститут шлюбу...та подружжя любов відзначаються». Завдяки вихованню з фізичних та моральних сил, які присутні у породжених у шлюбі нащадках у зародковому стані, постає у завершеному вигляді людська особистість дитини і її людська гідність. Це діяння необхідно розглядати як подальше породження, що є продовжуваням у часі. За цією ознакою, «тобто оскільки життя дітям дали батьки», їх необхідно вважати першими і основними вихователями, які здійснюють те, що є найголовнішим і невід'ємним правом та обов'язком. Папа Пій IX вказував: «Відомо, що за велінням природи і Бога це право і обов'язок виховувати нащадків належить в першу чергу тим, хто шляхом породження почав справу природи і кому заборонено залишати його не завершеним». Іоанн Павло II зазначає, що «місія» виховання нащадка є для батьків «природним правом, оскільки вони дали дітям життя» [2, с. 19].

Під вихованням загалом розуміється вплив суспільства на особистість, яка розвивається. У широкому розумінні – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил людини. Виховання є цілеспрямованою діяльністю, покликаною сформувати систему якостей особистості, поглядів і переконань відповідно до виховних суспільних ідеалів. Виховання здійснюється через культуру, освіту та навчання у процесі різного виду діяльності та під впливом спадковості та середовища.

У сучасному сімейному законодавстві такі виховні завдання, головні цілі виховання чітко визначені і набули характеру правових норм-принципів загального та обов'язкового характеру. Сьогодні до них відносять: обов'язок батьків виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу та своєї Батьківщини (ч. 1 ст. 150 СК України). Такі принципи були сформовані історично. Ще за часів Гетьманщини у 18 ст. такими виховними завданнями були: шанування Бога; особиста по-

вора дитини владі батька; беззаперечна вимога дотримання фізичної недоторканності батьків, а також недоторканості власності батьків; обов'язок матеріальної та процесуальної підтримки (заступництва) батьків; дотримання моральних засад статевого спілкування. Зазначені засади також відображені серед обов'язків опікуна: «...опікун, взявши дітей, має їх у доброму, поштивому вихованні і науках тримати, і в достатку, відповідно до можливостей маєтку і згідно з найбільшими стараннями своїми, як йому самому поштивість мила» (арт. 4 розд. 6 Статуту «Наука опікунам, які мають опіку на себе брати») [9, с. 211]. Практично здійснення права на сімейне виховання пов'язується із виховною взаємодією. Це зумовлено загальноприйнятими теоріями сучасної педагогічної науки, яка виходить з того, що процес виховання – не є прямим впливом на виховуваного, а соціальною взаємодією конкретних людей (у нашому випадку – в межах такого соціального утворення як сім'я). Крім того, у виховній взаємодії простежується право кожного члена сім'ї на спілкування (комунікацію). Про обов'язок належного виховання знаходимо прямі вказівки у текстах нормативно-правових актах. Зокрема, подібні посилання містяться у Литовському Статуті.

Так арт. 11 розд. 5 Статуту «Про вдову, яка зостанеться з дітьми, літ не дорослими, і про дітей, без опікунів опісля померлих» зазначає: «А де би батько з цього світу пішов, дітей своїх і майна, їм належного, нікому в опіку не доручивши і не відписавши, тоді опіка дітей таких, неповнолітніх, і майна їхнього належати буде стріям або і іншим близьким».

Проте для ліпшого і належного виховання діти малі від матері своєї до опікунів брані бути не мають, але мають зостатися при матері: дівка – до заміжжя, а мужчина – до літ таких, за яких вже для науки до школи віддавати можна, тобто, до семи років. А опікуни таким дітям, доки при матері будуть, утримання і виховання слушне згідно з можливостями майна дітей і визначення врядуного на одяг і харчування на кожний рік повинні будуть давати до рук матері їхньої. Але мати дівок своїх без ради і відома опікунів їхніх в заміжжя змовляти і віддавати не повинна» [9, с. 202].

Патронат також можна розглядати як явище органічно породжене історичним розвитком національних правових традицій. Ця риса патронатного виховання є уніфікованою і відтворюється у законодавстві інших держав. Наприклад, у ст. 175 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю йдеться про те, що патронатний вихователь відповідає за життя, здоров'я, виховання і освіту дитини в період проживання дитини у його сім'ї [3, с. 221].

Сьогодні патронат є окремою формою здійснення права на особисте влаштування, що визначена національним законодавством. У сімейному законодавстві України поняття «патронат» з'явилося у зв'язку із прийняттям нового СК України. Глава 20 нового Кодексу так і називається «Патронат над дітьми». Вона містить 5 статей (ст. 252-256). Патронат над дітьми носить характер специфічних договірних відносин. Мета патронату є не тільки покровительство як таке, тобто протегування, захист, а передусім підтримання та сприяння нормальному природному розвитку дитини. На цьому наголошено у ст. 252 СК України (за договором про патронат дитини, що є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, вона передається у сім'ю патронатного вихователя на виховання). Ця риса патронатного виховання є уніфікованою і відтворюється у законодавстві інших держав. Наприклад, у ст. 175 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю йдеться про те, що патронатний вихователь відповідає за життя, здоров'я, виховання і освіту дитини в період проживання дитини у його сім'ї.

Вперше детально патронат було регламентовано у постанові ВЦВК і СНК РРФСР від 28 травня 1928 року «Про порядок та умови передавання вихованців дитячих будинків і інших неповнолітніх працівникам у містах та робітничих

селищах». З часом, коли засобів на надання матеріальної допомоги патронатній сім'ї ставало щоразу менше, патронат почав зливатися з опікою. У зв'язку з цим ніякої згадки про патронат у законодавчих актах щодо шлюбу та сім'ї радянських республік не було до кінця 80-х років. 17 серпня 1988 року Рада Міністрів СРСР видала постанову «Про створення дитячих будинків сімейного типу».

Патронатом пропонувалось називати здійснену передачу за договором дітей, що залишились без батьків, на тимчасове виховання у сім'ї громадян на умовах надання їм державою або громадською організацією матеріальної допомоги. «Патронат запроваджується не для пониження ролі інституту так званої «приймної сім'ї» чи дитячих будинків сімейного типу. Патронат є альтернативною формою забезпечення сімейним вихованням дитини, позбавленої батьківського піклування. Життя дасть змогу перевірити соціальну цінність цих інститутів», – зазначає З. В. Ромовська [7, с. 474].

Тривалий час у юридичній науці панувала думка, згідно з якою договір про патронат за своєю природою не є цивільно-правовим договором і на нього не можуть поширюватись умови зобов'язального права. Предмет цього договору – виховання дітей, що є сферою сімейного права. За невиконання договору патронатним вихователем не передбачена цивільно-правова відповідальність у вигляді відшкодування шкоди або інших майнових санкцій [8, с. 286-287].

З цієї позицією важко погодитись, і ось з яких міркувань: по-перше, договір про патронат переслідує правозгідну та соціально важливу мету, а тому він є правочином;

по-друге, цей договір стосується надання специфічної послуги, а, отже, на нього можна поширювати положення, що стосуються цивільних договорів [6, с. 115].

Зазначене багато в чому пояснює слабку розробку правових і організаційних основ встановлення, здійснення і припинення патронату над дітьми. Аналіз статистичних даних, узагальнення результатів наукових досліджень, практики діяльності судів, органів опіки та піклування, нотаріусів, медичних закладів виявили необхідність детального вивчення проблем нормативного регулювання відносин у сфері встановлення, здійснення, припинення патронату над дітьми.

Перспективи подальших розробок у даному напрямку дозволяють окреслити коло проблем, які вимагають свого вирішення у історичній перспективі. Зокрема, досі немає одностайної доктринально сформованої думки щодо місця патронату над дітьми в системі законодавства; не розкрито специфіку елементів, які складають правовий статус учасників правовідносин у сфері патронату над дітьми; не проаналізовані інститути, суміжні з патронатом над дітьми; не стали предметом вивчення проблеми звітності патронажних вихователів; не запропоновані науково обґрунтовані рекомендації з оптимізації законодавчого регулювання вибору особи патронатного вихователя. Гострим питанням виступає також визначення правової природи самого договору про патронат. Також виникають питання і щодо можливості залучення до патронатного виховання іноземців. Окреслені нами проблемні питання є гострими і вимагають активного доктринального та нормативно-правового визначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абліяпова Н. А. Інститут піклування над повнолітніми дієздатними особами за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / Н. А. Абліяпова. – Одеса, 2007. – 20 с.
2. Антонио М. Абате Положение о браке в новом каноническом законодательстве / Абате М. Антонио. – М. : Паолин, 2000. – 463 с.
3. Комментарий к Кодексу Республики Беларусь о браке и семье (Т. А. Белова, Ж. В. Захарова, В. В. Левый) [Под ред. В. Г. Тихина, В. Г. Голованова]. – Мн. : Светоч, 2000. – 325 с.
4. Патронат // Словарь иностранных слов [Под ред. В. В. Пчелкиной]. – 16-е изд. – М. : Русский язык, 1988. – С. 377.
5. Прутян Д. С. Опіка за римським приватним правом і сучасним цивільним законодавством України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / Д. С. Прутян. – Одеса, 2007. – 22 с.
6. Пунда О. О. Право на сімейне виховання та проблеми його здійснення / О. О. Пунда // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2005. – № 1. – С. 111–115.
7. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
8. Рясенцев В. А. Семейное право / В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 253 с.
9. Статут Великого князівства Литовського : За ред. Ківалова С. В. – Одеса, 2004. – 382 с.